

1. ELS ALJUBS RURALS DE SANTA POLA

Ramon Ruiz i Requena

1.1 La importància dels aljubs al nostre territori

El fet que Santa Pola no disposara de cap tipus de captació d'aigües de qualitat per al consum humà –no hi ha escorrenties permanents ni aigües subterrànies dolces– va fer proliferar, a l'igual que en molts altres punts de la geografia del sud-est peninsular, com Almeria o Múrcia, construccions i complexos hidràulics per a recollir i emmagatzemar l'aigua de pluja: els aljubs. Repartits per tot el terme municipal, tant al nucli urbà com a les cases i camins rurals, i amb diferents capacitats, morfologies i elements constructius, els aljubs tenen el seu origen molt probablement en època romana; però van ser sobretot els àrabs els qui van estendre i van familiaritzar el seu ús. De fet, la paraula aljub, que té la seua etimologia del vocable àrab *al-yubb*, significa recipient excavat totalment o parcialment, on s'emmagatzemen les aigües i que generalment apareix cobert per una volta.

Durant l'època àrab el cap de Santa Pola s'anomenà Cap de l'Aljub, la qual cosa indica l'existència més que probable d'una d'aquestes construccions de certa importància. També Escolano fa referència l'any 1611 a un aljub situat molt a prop del castell: "*Descubrased hoy dia en aquel Puerto, a tiro de arcubuz del Castillo de Santa Pola, un grande algibe donde estava sita la ciudad*". El mateix castell es va construir amb un aljub al centre del seu pati d'armes; que sembla que ja estava fet i que era utilitzat per l'anterior torre del Port del Cap de l'Aljub; talaia que va ser enderrocada i que estava situada en el lloc que ocupa actualment el baluard est del castell. Com indiquen A. García i M.J. Sánchez (1990): "*La torre se encontraba muy cerca del aljibe que se halla en el centro del patio de armas. Este aljibe, posiblemente se construyó antes que la torre y dio su nombre al puerto en época alto-medieval, suministrando agua de arrastre procedente de los barrancos de la Sierra...*".

Aquest binomi entre talaies i aljubs s'estén a d'altres casos. Així, tant la torre de les Escaletes com la torre Talaiola (actual far) tenen al seu costat un aljub, i sembla lògic pensar que totes les altres talaies tenien un aljub per a abastir d'aigua dolça a la dotació de la torre.

Santa Pola s'abastia d'aigües de pluja per al consum humà i per al ramat fins a l'any 1959, en què va arribar l'aigua de la Mancomunitat dels Canals del Taibilla i es va construir la primera infraestructura hidràulica per a distribució domiciliària d'aigua potable. Això fou determinant perquè durant molts segles la presència dels aljubs al nostre territori formava part inseparable del paisatge, tant rural com urbà. De fet, les troballes

arqueològiques d'origen iber i romà indiquen l'existència més que probable de construccions semblants als aljubs actuals que s'utilitzaven per a emmagatzemar aigües d'esorrentia pluvial. És per tant evident la importància vital d'aquestes estructures hidràuliques, sense les quals quedava compromesa la presència d'éssers humans d'una manera estable al territori.

Aljub de Torre Briscó

1.2 Els elements hidràulics dels aljubs

Els aljubs situats al medi rural, alimentats normalment per aigües d'esorrentia dels vessants de la serra, tenen una sèrie d'elements comuns a tots ells: els vessants d'alimentació, les boqueries o rases, el decantador, un canal d'entrada d'aigües, el vas o cisterna amb el seu sostre, el brocal per a

accedir a l'aigua i un desguàs o sistema per a evacuar les aigües quan s'ompli l'aljub.

Els aljubs de grans dimensions tenen superfícies d'alimentació més amples. Precisament els aljubs de més capacitat de Santa Pola estaven situats a peu dels barrancs de la serra per recollir tota l'aigua de pluja que canalitzaven. Aquestes aigües banyaven zones recobertes de vegetació natural com timó, romer i d'altres que, a banda de reduir les possibilitats d'arrossegament del sòl i minimitzar, per tant, el seu grau de terbolesa, donava a les aigües un gust particular i certes propietats medicinals.

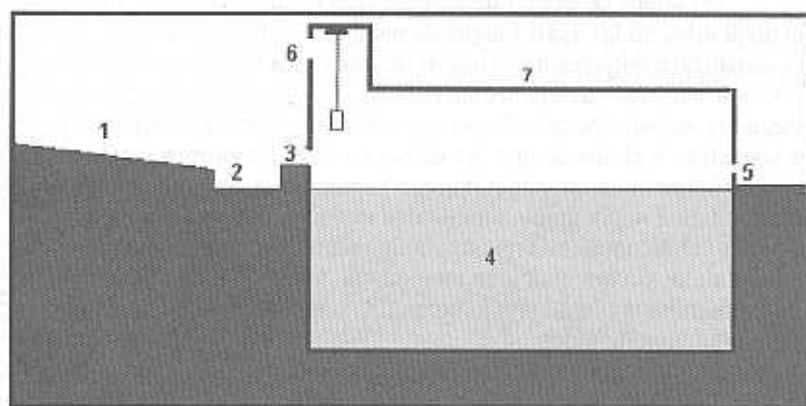

Fig. 1. Tall longitudinal dels elements hidràulics més comuns d'un aljub tipus de bassa amb volta: 1. Boquera; 2. Decantador; 3. Canal d'entrada; 4. Vas; 5. Desguàs; 6. Brocal; 7. Volta.

Les aigües de pluja recollides dels vessants anaven cap a una boquera o aigüera; canal artificial que les canalitzava fins a l'aljub. La protecció i manteniment d'aquestes boqueres era fonamental per al bon funcionament del sistema de recollida. Així durant l'estiu era quan es feien els treballs de neteja i acondicionament, per a mantindre-les operatives durant l'època de les pluges. En moltes ocasions, sobretot després de fortes pluges, les boqueres s'aprofundien en excés i impedièren que les aigües arribaren al vas de l'aljub ja que el seu nivell se situava per davall de l'entrada; per la qual cosa era necessari omplir-les de terra i tornar-les al nivell primitiu. En algunes poblacions es dictaven ordenances amb mesures específiques per a la protecció de les aigüeres, el que dona una idea de la importància que tenien en aquella època aquestes infraestructures per tindre aigua per a consum humà. Els problemes amb els propietaris dels terrenys per on discorrien aquestes boqueres eren evidents.

El decantador (en altres llocs rep diferents denominacions: rebedor, balset, arenador, cisterneta, contrabassa) consistia en una xicoteta bassa situada abans del canal d'entrada de les aigües al vas de l'aljub, la missió del qual consistia a produir la decantació de la càrrega sòlida, tant d'arrossegament com en suspensió, que portava l'aigua, i evitar així que entrara al vas de l'aljub i es replenara.

La forma del vas podia variar d'uns aljubs a d'altres en funció d'aspectes com la topografia, naturalesa del terreny o les necessitats d'emmagatzematge, encara que es poden agrupar en tres tipologies ben diferenciades: de gerra, de xeringa o de pou i de bassa.

Els aljubs de gerra i de xeringa eren els més habituals en les cases del nucli urbà, en les quals l'aigua de pluja es recollia dels terrats i teulades i es canalitzava mitjançant un sistema de canonades fins al vas. Això feia que fóra molt habitual que els habitants de la casa pujaren en acabar l'estiu a netejar les teulades perquè l'aigua entrara sense brutícia a l'aljub. A banda, en començar a ploure sempre es deixava córrer les primeres aigües, i les desviaven fora al carrer, per evitar que hi entraren terra i restes depositades als terrats. És evident que és semblant al manteniment i funció que tenen les boqueres i el decantador, respectivament, dels aljubs situats a terrenys rurals. Aquests aljubs podien estar amb tot el vas dintre del perímetre de l'habitatge o tindre part dintre i part fora, al carrer. Les capacitats d'emmagatzematge solien estar al voltant dels 15-20 m³.

Els aljubs més grans eren normalment de bassa, amb vasos en forma de paral·lelepípede rectangular o quadrat. Són els de major complexitat tècnica, amb cobriments que poden ser des de plans fins a tancaments voltats. La capacitat d'aquest aljub pot ser molt variada i en alguns casos es poden trobar estructures de certa complexitat i gran bellesa amb dos o més voltes juntes. El fons solia tindre certa pendent, en la direcció on es trobava el brocal per a poder extraure'n tota l'aigua quan se l'haguera de buidar per complet.

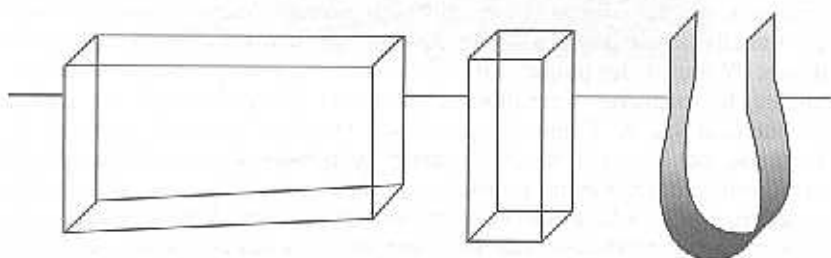

Fig. 2. Morfologies típiques del vas d'un aljub: bassa, pou o xeringa i gerra.

L'accés a l'aigua continguda en el vas de l'aljub es feia mitjançant els brocals. Els tres tipus d'aljubs assenyalats solien disposar de brocals, a manera de casetes de base quadrada amb una finestreta de fusta, i coberts a una, dos o quatre aigües, o bé a manera de cúpules. En l'interior se situava un travesser i també una corriola, d'on penjava una corda amb un poal de fusta o, més modernament, metàl·lic. En els aljubs situats a l'interior de les cases el brocal solia ser un simple cercle d'obra alçat fins un metre aproximadament, com els tradicionals pous situats al camp, o bé estar excavat en una de les parets de la casa.

Els aljubs disposaven també d'elements per a desviar les aigües quan s'omplia per complet el vas i excedia la seua capacitat. Es tracta del desguàs; un orifici situat en un dels altres tres costats, diferent al del canal d'entrada de les aigües. En el cas dels aljubs de les cases simplement es desviava la canonada que l'omplia.

Aljub del far

1.3 Els aljubs rurals de Santa Pola

La relació següent és fruit d'un treball de camp portat a terme bàsicament al llarg dels anys 1998 i 1999. Hem d'afegir que aquest inventari no és complet, ja que, si bé alguns d'aquests han desaparegut, segurament

ens falten d'altres que encara no hem enregistrat, i per tant suposem que aquest inventari és, en realitat, una miqueta més extens.

Torre-aljub del canyís

Foto: Pepe Piedescansa

1. Aljubs del Massapà. Situats en l'antiga finca del càmping Botxiot, al final del barranc del Massapà.
2. Aljub del Quarter del cap de Santa Pola. Situat darrere de l'antic quarter de carrabiners, al peu del cap.
3. Aljub de la tia Empar. Situat al final del barranc dels Freres o del Pouet, molt a prop de l'ermita de la Mare de Déu del Rosari.
4. Aljub del Cementeri. Situat en l'edifici d'oficines de la desapareguda fàbrica de biguetes, al costat del cementeri, on ara se situen les dependències de la Creu Roja.
5. Aljubs del Far. Són dos aljubs situats molt a prop un de l'altre, dintre de la tanca delimitada pel recinte del far; un dels quals encara és actiu i fins fa pocs anys era utilitzat pel faroner per a beure.
6. Aljub del Manyo. Situat al costat de la carretera del far.
7. Aljubs de Torre Brisó. Són dos aljubs situats en l'anomenada finca de Torre Brisó, al costat de l'espai humit del clot de Galvany.
8. Aljub de Sant Rafael. Situat al costat de torre Brisó.
9. Aljub de la Talaia de les Escaletes. Situat al costat d'aquesta torre.
10. Aljub del Salt. Situat al barranc del Salt, dintre de la Serra de Santa Pola.

11. Aljub de les Perdius. Es troba en la finca del mateix nom, a la dreta de la carretera nacional 332, en direcció cap a Alacant, molt a prop de l'aljub del Salt.
12. Aljub del Quarter de les Salines. Està situat al quarter de carrabiners de les Salines; adossat a un costat de l'edifici, de les teulades del qual arreplegava l'aigua de pluja.
13. Aljub de Calin. Situat a la Serra de Santa Pola, molt a prop del paratge Meleja, al costat de la caseta (molt deteriorada) del mateix nom.
14. Aljub la Canyonada. Li he donat aquest nom perquè així apareix escrit al brocal, ja que no he trobat cap referència oral o escrita d'aquest aljub.
15. Torre-Aljub del Canyís. Situat a la part nord del Parc Natural de les Salines, molt prop de la Sendera de Cendres, enmig d'una formació de canyís i envoltada del saladar, que impedeix l'accés a la construcció.
16. Aljub de la Casa de Mariano. Aquest aljub està situat darrere de la urbanització Pueblo Levantino, dalt del barranc del tio Lluna.
17. Aljub dels Pavellons del Far. El localitzem al costat de la carretera del Far, després de passar l'aljub del Manyo.
18. Aljub de la Casa de D. Juan. Situat darrere d'aquesta casa, en la part de la Serra de Santa Pola que dona al Gran Alacant.

De tots els aljubs enumerats quatre d'ells són actualment protegits pel PGOU de l'any 1985: el del Quarter del Cap, el de la tia Empar, el del Manyo i el del Cementeri. Una part molt important dels divuit aljubs enumerats es troben en pèssimes condicions de conservació i, fins i tot, altres ja no hi són, com els de Torre Brisó o el de Sant Rafael, que van ser enderrocats l'any 2000 per la promotora que urbanitza el sector CJ-5. És per això que, per part de les autoritats locals, caldria dotar-los d'algun tipus de protecció per evitar que el temps i el vandalisme d'uns pocs, pugui eliminar una part tant important del nostre valuós patrimoni cultural.

1.4 Bibliografia bàsica

- BOX AMORÓS, Margarita, 1995: "Un aprovisionamiento tradicional de agua en el sureste ibérico: los aljibes", *Investigaciones Geográficas*, 13, Alacant, pp. 91-106.
- GARCÍA, M., 1999: "La herencia de los árabes: los aljibes de bóveda en el sureste de la Península Ibérica, en relación con la vía Augusta", *Actas XXV Congreso Nacional de Arqueología*, Madrid, pp. 586-593.

- GARCÍA MAS, Alfred; SÁNCHEZ FERNÁNDEZ, María José, 1990, *Historia del Castillo-Fortaleza de Santa Pola (s.XVI-XX)*, ed. Ajuntament de Santa Pola, Institut d'Estudis Juan Gil-Albert, impr. Aligraph SA, Alacant.
- MAS I MIRALLES, Antoni, 1998, *La toponimia de Santa Pola (Una aproximació lingüística)*, ed. Ajuntament de Santa Pola, impr. Gràfiques Antar SL, Alacant.
- PAVÓN, B., 1990, *Tratado de arquitectura hispano-musulmana*, vol. I. Agua, CSIC, Madrid.